

Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü

Mehmet DOĞAN¹

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Özet

Timar sistemi, Osmanlı toprak düzeninin işleyişi bakımından olduğu kadar askeri teşkilatı açısından da önemlidir. Bu sistemin işleyişinde etkin olan hususlardan biri de, devlet kurumlarının işleyişi açısından da önemli olan timarların tevcihi meselesidir. Bu çalışmada amacımız, konuyla ilgili bazı belgelerin incelenmesi yoluyla, zamanın Osmanlı bürokrasisinin hayati bir aracı olan bu uygulamanın Osmanlı bürokrasisinde nasıl bir süreç geçirdiğini ortaya koymak ve timar tevcihâtı ile ilgili aynı kayıtların izini farklı çalışma ve kaynaklardan tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Timar sistemi, Timar tevcihi, Osmanlı İmparatorluğu, Timar Ruznamçe kayıtları

The Procedure of Allocation in the Ottoman Timar System

Abstract

Timar system, as well as to the operation of the order of the Ottoman land regime, is crucial in terms of military organization, too. One of the issues effective in the functioning of this system is the matter of allocation of timar which is also important for the functioning of state institutions. In this study, throughout examining certain related documents we aim to reveal how this application, as a vital instrument of the then Ottoman bureaucracy, went through a process, and determine the footsteps of the same registers on the timar allocation in different studies and sources.

Key Words: Timar system, Timar allocation, The Ottoman Empire, Timar Ruznamçe registerers

¹ E-posta: mdogan3@yahoo.com

GİRİŞ

Osmanlı devletinin askerî, iktisadî ve içtimaî bünyesini yansıtan timar sistemi, devletin geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım memurlara, muayyen bölgelerde kendi nam ve hesabına tahsil salahiyeti ile birlikte tahsis etmiş olduğu vergi kaynaklarına verilen umumi ad olarak tarif edilmektedir (Barkan 1980: 805). Bu sistem miri arazide ve devlete ait bazı gelir kaynaklarında uygulanmaktaydı. Timar sistemi, Osmanlı toprak düzeninin işleyişi bakımından olduğu kadar askeri teşkilatı açısından da önemlidir. Bu sistemin işleyişinde etkin olan hususlardan biri de timarların tevcihi meselesidir. Bu çalışmada, Devletin kurumlarının işleyişi açısından da önemli olan bu meselenin, Osmanlı bürokrasisinde nasıl bir süreç geçirdiğinin, bazı örneklerden hareketle ortaya konulması, timar tevcihâtı² ile ilgili aynı kayıtların izinin farklı çalışma ve kaynaklardan tespiti amaçlanmaktadır. Bu çerçevede konu, bir literatür değerlendirmesi olarak başlayıp, ilerleyen safhalarda en önemli verilerin bulunduğu Defterhane-i Âmire’de bulunan Ankara Sancağı’na ait Maliyeden Müdevver, Timar Ruznamçe ve Yoklama Defterleri’nden örneklerle araştırma şekillendirilmeyi hedeflemektedir³.

TİMAR TEVCİH USULLERİ

Öncelikle belirtmeliyiz ki, timar tevcihinin çok kesin kuralları yoktur. Bir başka deyişle, tevcih esnek kurallara tabidir. Genel olarak askeri bir başarı gösteren veya yönetici sınıfa yakın olan insanlar timar alabilmektedir. Timar almak isteyen kişi, timarın bulunduğu yerin sancakbeyinden veya beylerbeyinden tavsiye niteliğinde bir mektup alır. Bu durumu merkeze bir arzihal ile bildirir eğer kabul edilirse beylerbeyi tarafından kendisine bir tezkire verilirdi (Barkan 1980: 888).

İnalçık (1963: 721-724) da, beylerbeyinin yönetimdeki yerini anlatırken, bölgesinde bütün “umur-ı siyasette” sultanın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında asker zümresine ait meseleleri çözmek, bölgesinde güvenliği sağlamak, timarlıların atanma ve terakkileri ile belli bir miktara kadar timarların tevcihi işlemini yürütmek olarak ifade ediyor. Kendi eyâletinde “vekil-i saltanat” olarak bütün timar sahiplerinin ve askerinin âmiri olması

² Timar tevcih sebepleri üzerine yapılmış detaylı bir çalışma için bkz. Emine Erdoğan, “Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, OTAM, 19,2006, s.175-188.

³ Ayıntab (Antep) livâsı örneğinde dirlik sahipleri ve tevcihleri, mufassal (TD 161), icmal (TD 313) ve ruznamçe (TRD 39) defterleri çerçevesinde ele alınan bir çalışma için bkz. Emine Erdoğan Özünlü, “Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme” OTAM, 21, 2009, s.81-93.

sebebiyle timar tevcihleri, bu konudaki çeşitli ihtilâfların çözümü, beylerbeyini ve divanını en çok meşgul eden hususlardı. Başlangıçta bütün timarlar beylerbeyiler tarafından tevcih edilip merkezden onaylanmakta idi. Nitekim Fâtih Kânunnâmesi'nde (Kânunnâme-i Âli Osman 2003: 13), “Ve etrafta beylerbeyiler timar ve zeâmeti tevcih edip arz etsinler, arzları makbul olsun” denilmektedir. Fakat 1530'dan itibaren sadece küçük timarları (tezkiresiz timar) tevcih eder olmuşlardır. Ayn Ali Efendi, timar sisteminin esaslarını anlatırken 6000 akçeyi birim olarak belirtmekte, 6000 ve daha çok timara hak kazanan bir sipahinin beylerbeyinden aldığı tezkireyi Defterhâne'ye gönderip berat alacağını, bundan az timarlar içinse (tezkiresiz timarlar) beylerbeyinin kendi beratıyla vereceğini, bu uygulamanın “kânûn-ı kadîm” olduğunu ifade etmektedir (Ayn Ali: 66).

Osmanlı Devleti'nde timar tevcihinde esas yetki merkezdeydi. Bununla birlikte beylerbeyinin verebildiği timarlar da mevcuttur. Tezkiresiz timar diye adlandırılan bu timarların gelirleri genellikle düşüktür. Ama beylerbeyi bu timarları tevcih ettikten sonra merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. Tezkireli timar denilen timarları ise beylerbeyi tezkiresi ile merkez tevcih ederdi. Tevcihten sonra altı ay içinde sipahi beratını almak zorundadır. Aksi takdirde bu hakkından mahrum kalırdı (Barkan 1980: 888).

Timar, kılıç hakkı ve bu kısma yapılan ilavelerden oluşur. Kılıç hakkı değişmez ve her timar sahibinin bir kılıç yerine tayin edilmesi şarttır. Timar talep edildiğinde merkez timarın durumunu araştırmakta, bunun için tezkire istemektedir. Önce istenilen timarın mahlul olması veya timar sahibinin azline geçerli bir sebep olması gerekmektedir. Boş olan timarın bulunduğu yerin sancakbeyi veya beylerbeyinin tavsiye mektubu ile merkeze müracaat edilir; eğer merkez uygun görürse, talep eden kişi tezkiresini getirir bu tezkirede tevcih anında timarın durumu, coğrafi yeri, eski hak sahibinin ve yenisinin adı, devredilen varlığın özellikleri, köy veya köy parçası başına gelirinin toplamı, sipahinin gelirinin genel toplamı, timarın geri alınma nedeni ve yeni verilme nedeni hakkında bilgi istenmektedir.

Bir timar adayının veya yeni bir tevcih bekleyen bir sipahinin ya önemli bir kişi tarafından takdim edilmesi veya şehzadelerden birinin kapu halkından olması, ya da otoritelerin onu ödüllendirmelerine sebep olabilecek şekilde fark edilmesini sağlayan bir iş yapması gereklidir (Beldiceanu, 1985: 71). Bazen sefere katılanlara timar vaad edildiği de olurdu. Örneğin, II. Bayezid zamanında Boğdan'a yapılacak bir sefer arefesinde (1484) bu sefere katılacak herkese hak etmeleri halinde timar verileceği vaat ediliyordu.⁴ (Beldiceanu

⁴ Bu konuyla ilgili bkz. Yunus Koç, “Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celâli İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, Bilig, s.35, Güz 2005, 229-244.

1985: 72). Bu arada timarların elde edilmesiyle ilgili olarak, özellikle MAD 15958'deki (1-3) ruznamçede dikkat çeken bir ibareyi burada anmak istiyoruz: "mahall-i himmet". Bu ibarenin anlamı (Barkan 1993: 315-316), timar dağıtımı sırasında merkezin tekelinde olan haklardan biri de sipahi zümresinden olmayan bir kimseye, o günün tabiriyle mahall-i himmet'den timar verilmesidir. Bilindiği gibi, reâyâ zümresinden birinin timar sahibi olması genellikle zordur. Bir timar sahibi olmak için tek yol da Barkan'ın ifadesiyle,

"gönlünde kahramanlık olan "garib yiğitlerin", sipahi hizmetkârı olup seferlere giderek veya hudut boylarındaki askeri harekâta "kale fethinde bayrak dikmek" "yarar diller (esirler) ele götürmek ve başlar kesüb defeatle yararlılığı ve dilaverliği görülmek"

gibi üstün başarılar sağlamaktı. Ancak bu sayede, serhat beyleri veya seraskerler tarafından merkeze gönderilecek olan "yoldaşlık defteri'nde" kayıt ve gerekli tekliflerin de yapılması şartı ile raiyyetlikten kurtulup "ibtida beratı" almaya hak kazanır ve böylece o da bir dirlik sahibi olurdu. Ankara Sancağı'na ait MAD 15958 numaralı defterde 22 adet mahall-i himmet kaydı vardır. Bu da bir dirliğin, bilinenlerin dışında da elde edilmiş yöntemlerinin olduğunu göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet dairelerinin örgütlenmesi ve işleyişi, yazışmaların izlediği prosedür, yalnız idare tarihi bakımından değil, Osmanlı arşiv belgelerinin sistemli bir araştırma konusu yapılması açısından da önemlidir (İnalçık 1980: 1). Bir arşiv belgesinin gördüğü işlemin safahatını bilmek, belgeyi anlamak ve yorumlamak açısından da son derece önemlidir.

Her şeyden evvel bir timara tayinin arz ile başladığı daha önce belirtilmişti. (İnalçık 1980: 1, İnalçık 1993: 14). Bu arzı, taşrada kural olarak sancağın alaybeyi yapardı⁵ Şayet timara talip olan biri arzuhal sunarsa (ki bu da mümkündür) bu durum alaybeyinden sorulurdu. Fakat şahsi taleplerde her zaman alaybeyinden bilgi istenmediği de olmuştur (Afyoncu 1997: 47, David 2002: 84). Ayrıca bazen beylerbeyinin veya serdar-vezirin, toptan defter halinde timar tayini için arz sundukları da olmuştur (Göyünç 1995: 68-69). Merkezdeki timar tasarruf eden memurlar için ise amirleri veya kendilerinin

⁵ Yeni bir timara sahip olmak ya da elde olanı büyütme için genellikle Sancağın alaybeyinden bir tavsiye mektubu almak gerekliydi. (David 2002:84) ama Geza David (2002:84) XVI. yüzyılda Macaristan'da işleyişin farklı olduğunu, mektubu genelde sancakbeyi, zaman zamanda beylerbeyi tarafından yazıldığını, böylece sancakbeyinin oynadığı rolün alaybeyinin aleyhine daha da arttığını ifade etmektedir.

bizzat müracaatta bulunmaları da mümkündür.⁶ İşte bu arzlardan sonra, bürokrasi işlemi başlatırdı. Bu işlemin gayesi, tayin kararından önce, belli görevin ve ona bağlı dirliğin boş olup olmadığını ve buna aday olanın uygun olup olmadığını belirlemektir. Bu belirlendikten sonra, merkez gereken işlemi devreye sokardı.

Bu arada bir hususu da burada ifade etmek gerekir. O da, timar tevcihinin uygulanmasında çıkan ihtilâflarla ilgilidir. Herhangi bir ihtilaf çıkması durumunda Beylerbeyilerine hitaben fermanlar çıkarılır ve bunlara tamamen uyulması istenirdi. Bir timarın başka bir timarla birleştirilmesi, timarın bir köyden diğerine kaydırılması, tezkireli timarın tezkiresiz, tezkiresizin tezkireli yapılması gibi durumlar hep fermanla olurdu. Eyaletteki timar defterdarı ile beylerbeyi arasında ihtilâf çıkarsa fermana göre hareket edilirdi (Barkan 1943: 367, Ayn Ali: 103-104, İpşirli 1992: 71).

TIMAR TEVCİHİ İLE İLGİLİ DİPLOMATİK UNSURLAR

Timarlarla ilgili arzlar, başlıca şu işlemler için verilir: tevcih (bir kişiye timar verilmesi), terakki⁷ (timarlara yapılan zam, bu da kaydın yenilenmesi anlamına gelir), nakil (bir timarının başka bir yerde timar alması), mübadele (iki timarının timarlarını birbiriyle değiştirmesi), tecdid (cülus gibi sebeplerle beratın yenilenmesi), kasr-ı yed (timar sahibinin timarından başka birisi için vazgeçmesi), mukarrer (timarın kendi üzerinde kalmasını isteme), timara başkalarının müdahalesinin engellenmesi için hüküm isteği ve kaydına şerh düşülmesi⁸ gibi. Arzlarda merkezi bürokrasinin kayıtlarının kolayca

⁶ İptida'dan, yani ilk defa timar alacaklar için, adayın kendi amiri, yeniçeri ağası, topçu başı, kapı ağası vb. timar için arzda bulunabilir. (İnalçık, s.2) N. Göyünç'ün (İst, 1995 s.68-69) yaptığı araştırmada 1579 tarihli Lala Mustafa Paşa'nın Şirvan'ın fethinden sonra kendilerine timar ve terakki verilenlere ait ferman suretlerinden yola çıkarak, 145 timarla ilgili kayıtlardan şöyle bir dağılım elde edilmektedir: 23 adet Beylerbeyi arzı ile tevcih, 66 adet Sancakbeyi arzı ile tevcih, 49 adet kendi arzı ile tevcih, 4 doğrudan doğruya merkezi hükümet tarafından yapılan tevcih, 1 Vezir arzı ile tevcih, 2 Kırım Hanı arzı ile tevcih yapılmıştır. Bununla beraber, hemen hemen aynı yıllarda Beylerbeyi ve Kadı'nın müştereken arzı ile, hassa çakırcıbaşı, dizdar, cebeci başı, arzları ile Ağa tezkiresi ile timar tevcih olduğuna başka defterlerde rastlanmaktadır. Timar tevcihlerine ait ferman suretlerinden bir kısmı iptida'dan timar verilmesine, bazıları terakki veya ulufe bedeli timar verilmesine, azımsanmayacak bir miktarı da verilen timara "müeysser olunamadığı için" yeniden yapılan taleplere aittir.

⁷ Osmanlı ordusunda ve timar sisteminde bir ödüllendirme yöntemi olan "terakki" tevcihinin, motivasyon ve terfi kaynağı olarak özellikle timar ve zeamet sahiplerini ne şekilde etkilediği, uygulamada ne kadar başarılı olduğu hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi(The Journal of International Social Research), 3 / 11, Spring 2010, s.238-244.

⁸ Abdülvehhab oğlu Paşa Bey, Yoklama 1042 (s.495)'de, "Divan-ı Anadolu'nun gedüğü çavuşlarından orta boylu açık kaşlı ela gözlü mezkur Paşa yeni gelüb üzerimdedir deyü tecdid-i berat eylemişdir" ifadesiyle beratını yenilediğini ve "Mezbur Özi muhafazasında olan

bulunmasını sağlayacak bilgiler de yer alırdı. Timarın hangi sancak ve nahiyede bulunduğu, kılıç kısmının neresi olduğu⁹ miktarı ve adayın özellikleri ile şahidi varsa onların adı ve künyeleri yazılırdı (Afyoncu 1997: 48, İnalçık, 1980: 3). Ayrıca arz veya arzuhalin yanına berat, hüccet, tahvil hükmü, timar tezkiresi, defter sureti, ferman gibi vesikanın eklendiği olurdu (Afyoncu 1997: 48).

Arzın unsurlarını İnalçık (1980: 2-3)'dan özetleyelim: Arz temcid ile başlar ve temcidden sonra esas bölüm şöyledir; 1. Hitab¹⁰ ve dua 2. Arz-ı hal, durumun hikayesi 3. İstid'a ve rica¹¹, dilek 4. «Ferman Sultanındır» formülü ile hitam¹² 5. İmza¹³, tarih ve mühür. Arzlarda, genellikle, arz yapan amir kâğıdın arkasında arzın özetine tarih koyar, bazen gerekli vesikaların suretini yazar ve mührünü basardı. Bu mühür merkezdeki örneğe tatbik olunur, yani örneğine göre olup olmadığı araştırılırdı. Bu işi yapan kâtip “sahihtir” kaydıyla vesikanın doğruluğunu tasdik ederdi. Bu yöntem uydurma arzlarla timar işlerinin karmakarışık bir hale gelmesini önlemek için geliştirilmiştir.

düstur-ı mükerrerem vezir Hüseyin Paşa edamallahu teala iclalehünün defterlusu olub hizmetinde olmağla timarına dahl olunmamak için virilen emr-i şerif mucibince kaydına şerh verildi fi evail-i Receb 1061” onun hakkında daha detaylı bilgi verilerek timarına bir müdahale olmasını engellemek için kaydına şerh düşüldüğünü görmekteyiz.

⁹ Genellikle arzda bahsedilen timarların yalnızca baş kalemi olan yerin adı zikredilip diğer kısımları için gayriden ibaresi kullanılır. (Afyoncu, 1997:48, dipnot 373)

¹⁰ Hitab formülleri genellikle şöyledir: “Saadetlü ve mürüvvetlü Sultanım hazretlerinin hak-payi şeriflerine arz-i bende budur ki...” ; “Dergah-i felek-medar ve bargah-i gerdun-iktidar türabına arz-i bende-i bimikdar ve zerre-i hakisar budur ki...”. XV. yüzyılda şu formül şöyleydi: “Yüz yere koyup dergah-i mu'allaya arz-i bende-i budur ki”. Arz hitab formülü, Sultan huzurunda tam itaat ve kulluk merasimini ifade etmelidir. XVII. yüzyıllarda arzlar basit bir dua ile başlıyordu. Şu formül en yaygın olanıdır: “Devletlü ve saadetlü Padişahım hazretleri sağ olsun.”

¹¹ İstid'a ve rica. İstenen husus açıklandıktan sonra konulan dilek formülleri şöyledir: “İnayet ve ihsanları olunmak babında...”“sadaka ve ihsan buyrulmak ricasına arz ve i'lam...” “ihsan olunmak babında inayet-i şerifleri rica olunup...” “rica olunup...” veya “rica olunur...”. Miralay arz yapıyorsa: “bu kullarından arz talep etmelerile...,sadaka ve ihsan buyrulmak ricasile...”.

¹² “Ferman Sultanındır” formülü çeşitli şekillerde söylenir: “Baki ferman devletlü ve saadetlü Sultanım hazretlerinizindir”; “Baki ferman Sultanımındır.”“Baki ferman der-i adlındır.”“Ferman hazret-i veliyyülemrindir.”“Emr ü ferman sa'adetlü Padişahımındır.”“Baki ferman dergah-i mu'allanın emr-i şeriflerine menut ve mufavvazdır”

¹³ İmza. daima, anda bulunanın, emir ne olursa olsun, mutlak itaat ve kulluğunu belirten bir formül ile tamamlanır. Genel olarak“bende”“bende-i kemterin”“bende el-hakir el-fakir”“abduhu el-fakir el-hakir”. İmzayı koyan, kendi resmi sıfatını belirtir; hakim-i Ankara veya hakim fi medinet il-Ankara, mir-alay-i Ankara, ser-çakırcıycan, sipahi Ali, katib Ali an katiban-i. Divan-i Hümayun, mir-alay-i mensuhat, mir-alay-i Sağ Kol gibi. Çoğu zaman hala, haliya kelimesi ile, bu memuriyetin, arz yazıldığı zamanki memuriyet olduğu açıklanır. Arzı yapanın sıfat ve memuriyetinin bilinmesi tayin kararı için önemlidir. İmza altında (م) harfi, temme'nin kısaltılmışı olup “burada tamam oldu, bitti” anlamına gelmektedir.

Arz-i hal merkezde defterlerde kayıtların kolayca bulunmasını sağlayacak unsurlar içermelidir. Dilekle ilgili timarın hangi sancak, hangi nahiyede kimin üzerinde olduğu ve miktarı açıklanmalıdır. Namzedin eşkali, boyu, gözünün saçının rengi belirtilmelidir. Şahitler varsa, onların isimleri ve künyeleri yazılmalıdır. Arzı miralay yapıyorsa, dileği özetleyerek: “Sadaka ve ihsan buyrulması ricasına arz” edildiğini belirtmesi gerekirdi. Arzlarda gereksiz sözler, aşırı iddialar yer almaz. Sadece maksada haiz şeyler yazılır, vesikalar gösterilirdi.

Arzın sunulmasından sonra timarın ve adayın durumunun araştırılması için bürokrasi devreye girerdi (İnalçık 1980: 1). Kadı, alaybeyi gibi resmi nitelikli şahısların sunduğu arzlarda, işlemden önce arzı veren şahsın mührü kontrol edilirdi. İlgili kalemde saklanan mühür ile arzın üzerindeki mührün karşılaştırılması için arzın sağ tarafına “tatbik, mutabıkdır” gibi kelimelerle durum ifade edilirdi. Eğer mühür sahte ise, arzın arkasına sahte olduğu yazılır ve işleme sokulmazdı. Arzı sunan kişi kalemlerde mevcut değilse, tatbik mührün kalemlerde olmadığı belirtilirdi. (Kütükoğlu 1998: 309).

Daha sonra, arzın sağ üst köşesine kalın uçlu kalemle mahalli görüle, ruznamçede mahalli görüle, defterhanede mahalleri görüle nice alınmıştır vb. ifadeler yazılarak durumun araştırılması ve kaydın çıkarılması için defterhaneye gönderilir ve arz burada incelendikten sonra timar ya da zeametın boş olup olmadığı, daha önce kimin üzerinde olduğu, yıllık geliri gibi bilgiler mahalli görüle ibaresinin altına işlenirdi. Bu kayıtlar yeterli değilse başka kayıtlara (beylerbeyi icmali, yoklama vs.) da bakılırdı. İşlemin tamamlanması için tahvil, divan, başmuhasebe, mevkufat gibi kalemlerin de derkenarına başvurulduğu olurdu (Afyoncu 1997: 48). Kayıtların nereden çıkarıldığı icmaldır, mufassaldır gibi, şayet timar ruznamçe defterlerinden çıkarılmışsa vech-i meşruh üzere mukayyedir şeklinde ifade edilirdi ki en fazla bu kullanılmıştır.

Defterhane'deki defterlerden çıkarılan kayıtların altına derkenar şüd yazılarak kayıt çıkarma işlemini yapan kâtibin parafı, tarih ve defterhâneye özel işaret (kalem gülü) konulurdu. XVII. yüzyılın ortalarına kadar kayıt çıkarıldıktan sonra işlemin kimin tarafından yapıldığı, hangi tarihte çıkarıldığı ve işaret belgelerde mevcut değildir. Ama yüzyılın ortalarından itibaren derkenar edilen kayıtların altına bu işlemi yapan kâtibin rumuzu konulmaya başlanmıştır. Afyoncu (1997: 49-50) bunun XVII. yüzyıldan itibaren artan timar suistimallerine karşı bir tedbir olarak ihdas edilmiş olabileceği üzerinde durmaktadır. Çünkü işlemi yapan belli olduğundan yanlış ve eksik kaydı çıkarılarak suistimal edilmesi zorlaşmıştır. Tabi sonraki dönemlerde bu yine ihmal edilmiştir.

Derkenar edilip defter emini ve reisülküttabın görüşünün alınmasından sonra tevcih için hazır olan arz divana gönderilir burada üzerine yapılacak işlemle ilgili olarak sadrazamın buyuruldusu çekilir, daha sonra da tahvil kalemine gönderilirdi. Tahvil kalemi¹⁴ kendi kayıtlarına bakarak durumu inceler, eğer bir yanlışlık varsa kendi kayıtlarına göre hatayı düzeltir ve durumu sadrazama reisülküttab vasıtasıyla bildirirdi (Uzunçarşılı 1988: 84). Artık bu aşamadan sonra defterhanenin derkenarı doğru ise tahvil hükmü yazılır ve buna dayanarak berat tezkiresi yazılması için tekrar defterhaneye gönderilirdi (Afyoncu 1997: 50-51).

Defterhanede tezkire hazırlamakla görevli kıdemli kâtip veya “şakirdlerden” birisi gelen evrakı inceleyip tezkireyi yazardı (Afyoncu 1997: 54). En üstte uzun bir şekilde yazılmış “tîmar” yazısı ve bunun üzerinde orta kısmında tîmarın bulunduğu nahiye ve nahiyenin yanında ait olduğu sancak ismi yer almaktadır. Tîmar yazısının altında tîmar ya da zeamet sahibinin adı, görevi ve tîmarın kimden ve nasıl intikal ettiği yazılırdı. Sonra da tîmara ait gelir yerleri teker teker yazılıp, sonunda yekûn olarak miktar kaydedilirdi.

Bundan sonra tîmarın ne şekilde, kime, hangi tarihte tevcih edildiği, tasarruf şartları yazılıp “berat-ı âlişân için tezkire verildi”, “berat-ı hümayun için tezkire verildi” denildikten sonra tarih yazılarak tezkire bitirilirdi¹⁵. Ama IV. Murad’ın yaptığı düzenlemeler sonucunda, artık tîmar sahibinin fiziki özellikleri de anlatılarak tezkire verildiğini görmekteyiz.¹⁶

¹⁴ Tahvil kalemi, bir dirlîğin birinden diğeriine geçip geçmediğini gösteren ve defterhaneyi kontrol eden bir kalemdi. Her iki tarafın kaydı aynı çıkacak olursa işlemde yanlışlık ve hile yok demektir. Bunlarla ilgili örnekler için bkz. İ. Hakkı. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, TTK, Ankara, 1988: s.84-87.

¹⁵ İşbu 3000 akçe tîmar müteveffa Yusuf tahvilinden mahlûl olmağın Sol ulufeci cemaatinden 49. bölükde yevmi 13 akçesi olub hayatta olan Cafer’in oğlu işbu Tanrıvirmiş bendeleri Kıbrıs ceziresinde bey olub kaleler mahallinde gereği gibi hizmette ve yoldaşlıkta bulunmağın işbu 3000 akçe tîmar tevcih idesiz deyü sene 979 R. Ahîrinin evâhîr tarihiyle hükm-i hümayûn irâd itmeğın zıkr olan tîmar ber müceb-i emr-i âli tevcih olunub berât-ı hümayûn için tezkire virildi. Tahiren fi 28 Ramazanü’l-Mübarek sene 979 Tezkire-i Cafer Paşa (MAD 15958:2)

¹⁶ Orta boylu ela gözlü çatık kaşlı mezkur Ağa sütte-i saadete gelüb ibtidadan 3000 akçe tîmara emrin olub Ankara sancağından Ayaş nahiyesinde Keçilü nam karye ve gayriden 2000 akçe tîmarı olan Hızır serliğe (?) çıkub tîmarı mahlul oldukda sene 1050 Zilhicezinin 12. gününden Mirmiran tarafından kendüye tevcih olunub ve Mirmiran tarafından yine mucibince Asitane-i Saadet’ten berat-ı şerif verilmek ricasın itmeğın hükm-i sâbık alınub tîmarı olduğu sancakda sakın olub alaybeğisi bayrağı altında sa’y etmek şartıyla tevcih olunmak için sene 1050 Saferinin evahiri tarihli hükm-i şerif verildikten sonra tezkiresi verilmek ferman olunmağın ber mucbe-i emr-i âli zıkr olunan 2000 akçe tîmar vech-i meşruh üzere ibtida müstehak olduğu emrin bedelinden noksanıyla ber vech-i meşruh 3000 akçelik üzere mezkur Ağa’ya tevcih olunub berat-ı âlişân için tezkire verildi tahiren fi 4 R. Evvel 1050 (TRD 579:423)

Tezkirelerin yazılıp onaylanmasından sonra timar ruznamçe defterlerine suretleri aynen geçirilirdi. Bu işlemi tezkireyi yazan kâtip yapabileceği gibi başka bir kâtip de yapabiliyordu. Deftere yazılan suretle tezkireyi bir başka kâtip karşılaştırır eğer hata yoksa tezkire defter emini mühürle mühürlenirdi. Tezkirelerde yazının bittiği yerin altına basılan mühür defter eminine aitti. Bütün bu işlemler bittikten sonra sıra beratın hazırlanmasına gelirdi. Timar beratı defterhaneden hazırlanmış tezkireye göre yazılırdı. Bu beratlar divan (beylikçi) kalemi veya defterhane tarafından hazırlanıyordu. Tezkirelerin her zaman berat edilmediği, timarların tezkire ile tasarruf edildiği görülen bir durumdur (Afyoncu 1997:57-58). Son olarak şunu da ekleyelim: Bir tezkire veya berat verilmesi anında birçok resim ödenmekteydi. Bu vergiler kanunla belirlenmişti¹⁷ (Beldiceanu 1985:7). Böylelikle, bütün bu prosedür uygulandıktan sonra timar tevcih işlemi gerçekleşmiş olurdu.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu çalışmada timar sisteminin işleyişinde önemli bir prosedür olan tevcih usulleri ve Osmanlı bürokrasisinde geçirdiği evreler detaylı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır. Çünkü bu, sistemin düzgün bir şekilde işlemesi açısından son derece önemlidir. Bu prosedürdeki herhangi bir aksaklık çok önemli sonuçlar doğuracağından, çok dikkatli olunmayı da beraberinde getirmektedir. Tevcih usulleriyle ilgili yapılmış çalışmalar ve arşiv belgelerinden çıkardığımız örnekler araştırmamızın ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmuştur.

¹⁷ Süleymaniye Kütüphanesinde Şehid Ali Paşa 2832'de kayıtlı, Kanunnâme-i Osmanî Bera-yî Timar Daden'de, (983/1575-6:5a-6b) detaylı olarak kimin tezkire karşılığı ne kadar resm vereceği belirtilmiştir. Mesela, Rumeli vilayetinden mirliva 573 akçe, Zaimler berat için 258, tecdid için 129 akçe, timar sahipleri berat için 12, tecdid için 6 akçe....gibi

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi:

Maliyeden Müdevver Defterler: MAD 15958

Timar Zeamet Tevcih Defterleri (Timar Ruznamçe)

TRD nr.579

Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri

1052 (1042) Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri

YAZMALAR

Süleymaniye Küt., Şehid Ali Paşa 2832, Kanunnâme-i Osmanî Bera-yî Timar Daden, 983/1575-6

Ayn Ali Efendi, Kavânin-i Al-i Osman, Süleymaniye Küt., İzmirli İsmail Hakkı Bey Kit. 2472.

BASILY KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

AFYONCU, Erhan. Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVII. Yüzyıllar), Marmara Üni. Sos. Bil. Ens. Türkiyat Arş. Ens. Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, İst. 1997.

BARKAN, Ömer Lütfi. XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları- Kanunlar I, İst., Bürhaneddin Matbaası, 1943.

BARKAN, Ömer Lütfi. "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: I. Malikane-Divani Sistemi". Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I, İstanbul, Gözlem Yay., 1980, s.151-208.

BARKAN, Ömer Lütfi. "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", Türkiye'de Toprak Meselesi: Toplu Eserler I, İstanbul, Gözlem Yay., 1980.

BARKAN, Ömer Lütfi. "Timar" İA, XII/1, 1993, s.315-316

BELDICEANU, Nicoara. XIV Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar, Ankara, Teori yay., 1985.

DÁVID, Géza. "Maliye Tarihi Kaynağı Olarak Timar Defterleri", Türk Dünyası Araştırmaları, 87, Aralık 1993, s. 223-236.

ERDOĞAN, Emine. "Timar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", OTAM, 19, 2006, s.175-188.

- GÖYÜNÇ, Nejat. “Timar Tevcihleri Hakkında”, Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri, İst.,1995, s. 67-74.
- İNALCIK, Halil. “Eyalet”, EP, II, 1963: 721-724.
- İNALCIK, Halil. “Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat”, Osmanlı Araştırmaları, I, İst., 1980, s.1-14.
- İNALCIK, Halil. “Decision Making in the Ottoman State”, Decision Making and Change in the Ottoman Empire, ed. Caesar E. Farah, The Thomas Jefferson Uni. Pres, Missouri, 1993, s. 9-19.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Beylerbeyi”, TDVİA, VI, İst., 1992, s. 69.
- Kânunnâme-i Âli Osman, (haz. Abdülkadir Özcan), Kitabevi, İst., 2003.
- KOÇ, Yunus. “Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celâli İsyanlarına Giden yol ya da İki Belgeye Tek Yorum”, Bilig, s.35, Güz 2005, s. 229-244.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), İst.,Kubbealtı Neşriyatı, 1998.
- ÖZÜNLÜ, Emine ERDOĞAN. “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi(The Journal of International Social Research), 3 / 11, Spring 2010, s.238-244.
- ÖZÜNLÜ, Emine ERDOĞAN. “Timar Tevcihâtı ile ilgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme” OTAM, 21, 2009, s.81-93.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, TTK, Ankara, 1988.

